

AKDAĞMADENİ CAM YÜZÜK KAŞI MÜHÜR

İLKNUR TAŞ*-MELİH ARSLAN**-HASAN K. ŞENYURT***

Makalemizin konusu olan camdan skarabe tipli yüzük mühür kaşı, Yozgat Müze Müdürlüğünde bulunmaktadır. Bu ünik eser, Yozgat İli, Akdağmadeni İlçesi, Umutluk kasabası yakınlarındaki Antik Nekropol alanında, Yozgat Müze Müdürlüğünce yapılmış bir kurtarma kazısında ele geçmiştir. 20.03.2010 tarihinde ormanlık alan içinde kaçak kazı sonucu kısmen tahrip edilen nekropol alanında Yozgat Müzesi tarafından kısa süreli münferit bir kurtarma kazısı yapılmış ve kazı çalışması neticesinde pişmiş toprak torpido bir lahit ele geçmiştir¹. (Resim 1)

Pişmiş toprak lahitlerin Anadolu'daki en erken kullanımları M.Ö.7.yüzyıl sonu ile M.Ö.6. yüzyıl başlarından itibaren Klazomenai'de saptanır.² Kütahya İli Aslanapa İlçesi yakınındaki Akalan Tümülüsleri'nde bulunan lahitler de pişmiş topraktan yapılmışlardır ve M.Ö. 540-500 yıllarına tarihlenmektedirler. Pişmiş toprağın lahit yapımında kullanılması geleneğinin Hellenistik Dönem'de de devam ettiğini gösteren, M.Ö. 3. ve M.Ö. 2. yüzyıl örnekleri de bulunmaktadır. Torpido biçimli örnekler Roma İmparatorluk Dönemi'nde rastlanmakta ve bunlar oldukça geniş bir coğrafi yayılım (Philadelphia³, Pitane⁴, Kilikya⁵ vb.) göstermektedir. Yozgat Akdağmadeni'nde de bir örneğinin bulunması, bu tipin Orta Anadolu'daki varlığını göstermektedir.

Söz konusu camdan skarabe tipli yüzük mühür kaşı eserimiz, pişmiş toprak torpido bir lahit içerisinde çürümüş kemik parçaları ve diğer gömü eşyaları⁶ ile birlikte bulunmuştur.

* Hititolog, Çorum Hitit Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi A.B.D. Öğretim Üyesi-ÇORUM, ilktas@gmail.com

** Arkeolog, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü-ANKARA, arslanmelih06@hotmail.com

*** Arkeolog, Yozgat Müze Müdürü-YOZGAT, yozgatmuzesi@kulturturizm.gov.tr

¹ Eser hakkında yapmış olduğu yorumlarla bize yol gösteren British Museum'dan Dominic Collon'a; Texas A&M University Nautical Archaeology Program'ndan Cemal Pulak'a; Amerika'da bulunan Brown Üniversitesi Joukowsky Enstitüsü Arkeoloji Bölümü'nden Christoph Bachhuber'e; Boston Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Christopher Roosevelt'e teşekkür etmeyi bir borç biliriz.

² Ç. Anlağan - G. Bakır "Klazomenai Kurtarma Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 1980, s. 87-90; G. Bakır, "Urula/Klazomenai Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları Raporu", *Kazı Sonuçları Toplantısı IV*, 1982, s. 63-68; G. Bakır, "Klazomenai Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı V*, 1983, s. 221-230.

³ Söz konusu lahitler ile ilgili olarak bkz. A. Evren, *Tire ve Çevresinde Bulunan Pişmiş Toprak Lahitler/ Terracotta Sarcophagi from Tire and its Environs*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1985, s. 3-15 (Resim 1-6); M. Türktüzün, "Kütahya İli Aslanapa İlçesi Karadığın Köyü Akalan Tümülüsü Kurtarma Kazısı 1997", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri 9*, 1999, s. 125-140.

⁴ Pitane örnekler için bkz. R. M. Cook, - C. Bayburtluoğlu, "Çandarlı (Pitane) da Bulunan Boyalı Lahitler", *Anatolia 10*, 1966, s. 179-192.

⁵ F. Yurtseven, "Tarsus Köylü Garajı Mezarı Buluntuları", *Anadolu/Anatolia 31*, 2006, s. 93.

⁶ Bulunan eşyalar arasında takıların tam olarak teşhis edilebilecek kadar iyi korunmamış olduğu dikkati çeken bronzdan yapılmış bir ayna, bronz iğneler, boncuk taneleri ve delinmiş salyangoz kabukları vardır. Mezar buluntuları ayrıca başka bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Mezar buluntularının tarihlenmesi yaklaşık olarak buluntuların fotoğraflarına dayanılarak Amerika'da bulunan Brown Üniversitesi Joukowsky Enstitüsü

Müzedeki 1676 envanter numarasıyla kayıtlı olan bu eser, kobalt mavisi renginde camdan yapılmış ekseni boyunca delinmiş (**Resim 2-3**), yuvarlağa yakın oval formundadır⁷ (**Resim 2-3**). **22x16x4.5 mm.** ölçülerindeki mühür yüzük kaşının, kobalt mavisi camdan yapılmış olması, esere ayrı bir önem kazandırmaktadır. Cam hamuruna metal oksit karıştırılarak oluşturulan mavi renk, taş (lapis lazuli) taklidi yaratmayı amaçlamaktadır. Olasılıkla, söz konusu eser 'kalıba baskı' yapım tekniği ile imal edilmiştir.⁸ Üzerindeki figürler ise, cam hamuru sıcak iken, bir kalıp yardımıyla baskı yapılarak oluşturulmuştur. M.Ö. 2. bin yıl ortalarından itibaren Mısır, Mezopotamya ve Miken Kültürlerinde de bu metotla imal edilmiş opak mavi cam boncuklar, kolyeler, bilezikler, yüzük taşları ve amuletler rastlanmaktadır.⁹ Eserin rengi, Kaş-Uluburun Batığı Kazılarında ele geçen koyu mavi cam külçelerinin sahip olduğu rengi andırmaktadır¹⁰. Pek tabii ki eserin analizi yapılmadan kesin bir şey söylemek olası değildir¹¹. Ancak bizim çalışmamız, "arkeolojik" değerlendirme niteliğindedir ve gelecekte malzeme analizinin yapılması ile konunun başka bir yayında ele alınması mümkündür.

Söz konusu eserin ortasında üç figürden oluşan bir sahne betimlenmiştir (**Resim 2**). Betimlenen figürler yalnız kenar çizgileriyle beliren bir görüntü şeklinde olup; ayrıntılı olarak tasvir edilmemişlerdir. Bunun yanı sıra, mührün iyi korunamamış olması bu betimin, doğru bir şekilde değerlendirilmesine engel teşkil etmekte ve eser üzerindeki figürlerin ikonografik olarak tahlil edilmesini güçleştirmektedir. Eserin mevcut durumu bize ancak betimlenen figürlerin genel silüetleri üzerinden bir sınıflandırma yapmaya imkân vermektedir.

Eserin merkezinde 3 figürden oluşan görüntü formları belirlenmiştir. Bunlardan en belirgin olanı ortada bulunan erkek figürüdür. Söz konusu figürün gövdesi cepheden, baş ve ayakları ise profilden resmedilmiştir (**Çizim 1**). Söz konusu erkek figürün sağ omzunda bir yay tutmakta olduğu güçlükle izlenebilmektedir. Sağ kolunu dirsekten yukarı doğru kaldırmıştır. Üzerinde bedene yapışık kısa elbise ya da kısa tunika bele oturtulmuş, fakat belin inceliği belli edilmiştir. Olasılıkla bir tanrı ya da bir kral olan bu figürün başında sivri bir külah, ayaklarında ise sivri ve ucu kalkık ayakkabıları bulunmaktadır. Ancak giysi ve donanımları onun bir kral figüründen ziyade bir tanrı betimlemesi olduğuna işaret etmektedir¹² (**Resim 2; Çizim 1**). Nitekim bir tanrı olabileceğini düşündüğümüz söz konusu figür, Fenikeliler'in Tanrısı Baal'in Louvre Müzesi'nde bulunan bronzdan heykelciklerinin ikonografisi ile ben-

Arkeoloji Bölümü'nden C. Bachhuber tarafından yapılmıştır. Bachhuber; elbise iğnelerine dayanarak, bu mezarın Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir.

⁷ Benzeri cam mühürler için bkz. S. Sherratt, "Vitreous Materials in the Bronze and Early Iron Ages: Some Questions of Values", C. M. Jackson and E. C. Wager (ed.), *Vitreous Materials in the Late Bronze Age Aegean*, Oxford, 2008, s. 209-232, (Plate 6.1).

⁸ Aynur Özet, "Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki Cam Örnekleri İle Antik Çağda Cam Yapımı", *Belleten*, Cilt: LI, Sayı: 200, Ankara, 1988, s. 587- 609.

⁹ Yıldız, Akyay Meriçboyu, *Antikçağ'da Anadolu Takıları*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları:69, İstanbul, 2001, s. 21-22.

¹⁰ Ü. Yalçın, -C. Pulak, - R. Slotta, *Das Schiff von Uluburun - Welthandel vor 3000 Jahren*. Uluburun Gemisi : 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, Bochum, 2006, s. 576-580.

¹¹ Eserin malzemesinin, Uluburun'daki koyu mavi renkli camların rengine benzemesi ile ilgili Texas A&M University Nautical Archaeology Program'dan görüşlerine başvurduğumuz Cemal Pulak'ta, malzemenin rengi itibarıyla Uluburun'daki koyu mavi renkli camların rengine benzediğini ancak analiz yapmadan kesin bir şey söylemenin mümkün olmadığını ifade etmiştir.

¹² Krş. I. Cornelius, *The Iconography of the Canaanite Gods Reshef and Ba'al. Late Bronze and Iron Age I periods (C 1500-1000 BCE) (Orbis biblicus et orientalis 140)*, Vandenhoeck&Ruprecht Göttingen, 1994, Fig 24; Fig. 27a; Plate 52 BB1, BB2; Plate 50 BM 65.

zerlikler göstermektedir.¹³ Tanrı Baal, arkeolojik buluntularla birebir örtüşen yazılı kontekste de çoğu kez sivri başlığı, kısa elbisesi ve bir elini yukarı kaldırmış savaşçı pozisyonunda betimlenmiştir.¹⁴ Tanrı figürünün duruşu ayrıca, Kıbrıs Kourion'da ele geçen skarebe akik taşı mühür üzerindeki ayakta duran figürle de benzerlik göstermektedir.¹⁵ Tanrı figürünün önünde ve arkasında iki insan silueti daha tespit edilmiştir. Ancak ortadaki figüre oranla, bu iki figürü ikonografik olarak tahlil etmek oldukça güçtür. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki siluet, her iki elini de yukarı kaldırmış dua jesti içinde iki kadın figürü olmalıdır.¹⁶ Söz konusu figürlerin her üçünün de olağandışı bir biçimde bir çizgi üzerinde durdukları, adeta bir geçit törenindeymiş izlenimi verdikleri göze çarpmaktadır (**Resim 2**).

Bize kalırsa burada asıl önemsenmesi gereken husus, söz konusu baskı üzerinde son derece net bir biçimde seçilebilen, kanatları sarkık biçimde betimlenmiş ortası kabarık bir kanatlı güneş kursu motifidir (**Resim 2; Çizim 1**). Söz konusu kanatlı güneş kursunun, 8. - 7. yüzyıla atfedilebileceğini ve Fenike tipinde olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Benzeri bir kanatlı güneş kursu da Khorsabad'daki saray kazıları esnasında bulunmuştur.¹⁷ Suriye'nin Amrit (Marathos) Kenti'nde gün ışığına çıkarılmış olan ve bugün Louvre Müzesi'nde sergilenen Amrit steli üzerinde de, benzer nitelikte kanatlı bir güneş kursu bulunmaktadır¹⁸. Harden, söz konusu steli M.Ö. 9. yüzyıla tarihlendirmektedir.¹⁹ Yine bu kanatlı güneş kursunun bir benzerini Kıbrıs'ta Larnaka (Antik Kition) Kenti yakınlarındaki Pyrga kasabasında günışığına çıkartılan ve Charles'in M.Ö. 6. yüzyıla tarihlediği beyaz sabuntaşından yapılmış bir skarabe de görmekteyiz.²⁰

Kuşkusuz Fenike tarzında yapılmış bu eserin Orta Anadolu'da bir Roma mezarı içinde bulunması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir, ancak Fenikeliler'in Kuzey Suriye ve Kilikya ile olan ticari bağlantısı çok uzun süreden beri bilinen bir gerçektir.²¹ Özellikle 8. ve 9. yüzyıllarda Kilikya'da Fenike seramiğinin bol miktarda bulunması Fenike etkisinin bu devirde had saf-

¹³ A. Caquot, – M. Szyner, *Ugaritic Religion, Iconography of Religions* (Eds. P.van Baaren, L.P. van den Bosch, L. Leertouwer, F. Leenhuis, H. Buning), Section XV: Mesopotamia and The Near East, Fascicle 8, Leiden, E. J. Brill, 1980, 23 Plate VIII c; Plate IX a, b, c.

¹⁴ Bkz. Caquot-Szyner 1980, 12-17 (Plate VIII c; Plate IX a, b, c).

¹⁵ A. T. Reyes, *The Stamp-Seals of Ancient Cyprus, Oxford University School of Archaeology, Monograph 52*, 2001, s. 123 (Fig. 297 a).

¹⁶ Krş. D. Harden, *The Phoenicians*, London, 1962, resim 42.

¹⁷ 1852 ile 1854 yılları arasında Khorsabad'daki 5 numaralı saray yapısında yapılan kazı çalışmaları sırasında çevre duvarındaki bir kapının eşiği altında gün ışığına bir skarabe çıkarılmıştır. Beyaz ve sarı akik taşından yapılmış bu skarabe örneği yassı yumurta şeklinde olup, kenarları hafif kavisli bir görünüm arz etmektedir. Üstünde herhangi bir deliğe rastlanmamıştır. Basit bir bordürle çevrili olan, işlenmiş yüzün alt kısmında bir şahin betimlemesi göze çarpmaktadır; şahin mühür yüzeyine kanatlarından biri yukarı, diğeri aşağı doğru uzanacak şekilde yerleştirilmiştir; söz konusu figürün iki kenarında ise birer ureaus bulunur. Mühür yüzeyinin en üstündeki alanda ise kanatları aşağı doğru bakan kanatlı bir disk motifi ile hemen altına yerleştirilmiş bir hilal-küre konsepti göze çarpmaktadır. MÖ. 7. yy.ın ikinci yarısına ait bir formdur. S. P., Bordreuil, *Catalogue des sceaux ouest-sémitiques inscrits de la Bibliothèque Nationale, du Musée du Louvre et du Musée biblique de Bible et Terre Sainte*, Paris, 1986, s.24-25, (No. 8).

¹⁸ D. Harden, *a.g.e.*, s. 192 (Fig. 56).

¹⁹ D. Harden, *a.g.e.*, s.191.

²⁰ R. P. Charles, "Les Scarabées Égyptiens et Égyptisants de Pyrga, District de Larnaca (Chypre)", *Annales du Service des Antiquités de L'Égypte* 58, 1964, s. 14-16 (No.22).

²¹ G. Lehmann, "North Syria and Cilicia, c.1200-330 BCE", *Beyond the Homeland: Markers in Phoenician Chronology* (Edit. by C. Sagona), *Ancient Near Eastern Studies Supplement 28*, Leuven Paris-Dudley, 2008, s. 205; G. Markoe, *Peoples of the Past. Phoenicians*, London, 2000, s. 37-38.

haya ulaştığını göstermektedir.²² Nitekim gittikçe büyüyen bu Fenike etkisini Fenike yazıtları da teyit etmektedir. Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da (Zincirli) bulunan en eski Fenike yazıt, M.Ö.825-800 yıllarına tarihlenmektedir.²³ Fenike diliyle yazılmış yazıtların sayısı 8.yüzyılda özellikle de Kilikya bölgesinde artış göstermiştir.²⁴ Bu nedenle de, Fenike epigrafik malzemesi özellikle bu bölgede çok iyi belgelenmiştir. Daha sonraki dönemlere ait eserlerde, antik yazarlarda bu dönemde Kilikya'daki Fenike etkisini doğrulayan bilgiler vermektedir. Örneğin, Büyük İskender'in Asya seferine katılarak Myriandros'a gelen ve kenti gören antik yazar Ksenophon (Anabasis IV.6), Myriandros'un İskenderun körfezinde, Fenikeliler tarafından kurulmuş bir kıyı şehri olduğunu ve birçok ticaret gemisinin demir atmış beklediği bir liman şehri olduğundan bahsetmektedir.²⁵ Dolayısıyla özellikle 8.yüzyılda bariz bir şekilde kendini yazıtlarda ve arkeolojik eserlerde belli eden Fenike etkisinin, bu bağlamda Fenike ve Anadolu arasındaki ticaret ilişkileri göz önüne alındığında, Kilikya üzerinden İç Anadolu bölgesine dek ulaşmış olması mümkün gözükmektedir. Yozgat Akdağ Madeni'nde ele geçen söz konusu eserimiz; bu bölgede bulunan ilk Fenike eseri olmakla birlikte, Anadolu'nun diğer bölgelerinde Fenike dönemine ait bu ve buna benzer başka eserler bulunmuştur. Adıyaman İlinin Kahta ilçesinin 30 km. doğusunda, Fırat'ın batı tarafında yer alan Tille Höyük'te yapılan kazılarda bulunan fayans mühür de tıpkı bizim eserimizde olduğu gibi Fenike işi olarak tanımlanmaktadır.²⁶ Ayrıca Kilikya Bölgesinde bulunan Karatepe ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan Zincirli'de yukarıda da bahsettiğimiz gibi bol miktarda Fenikece yazıt ve ortostat ele geçmiştir.²⁷ Karatepe'de kalenin içindeki kutsal alanda çifte boğa kaidesi üstünde Fırtına Tanrısı Tanrı Baal'in 3 metre yükseklikte bir heykeli bulunmaktadır.²⁸ Karatepe'de ele geçen ortostatlar üzerinde tasvir edilen sahneler ise bilindiği gibi ikonografik olarak "Fenike etkisinde meydana getirilmiş Geç Hitit Stili" olarak tanımlanmaktadır.²⁹ Fenike etkisinde meydana getirilmiş Geç Hitit Stili; Zincirli, Karkamış, Sakçagözü ve Tel Halaf gibi Geç Hitit merkezleri'nde ele geçen eserler sayesinde iyi tanıdığımız bir stildir.³⁰

Eserin malzemesinin yukarıda bahsettiğimiz gibi kobalt mavisi renginde camdan üretilmiş olması da, kanımızca onun Fenikeliler ile olan ilgisini destekleyen bir bilgidir. Fenikeliler bilindiği gibi, cam üretimi ile bizzat uğraşmışlardır. Geç bronz çağından itibaren Fenike

²² G. Lehmann, *a.g.e.*, s. 228.

²³ G. Lehmann, *a.g.e.*, s. 228.

²⁴ G. Lehmann, *a.g.e.*, s. 229.

²⁵ H. Pamir, "Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 6, Sayı: 12, 2009, s. 268.

²⁶ G. Summers, "1988 Tille Höyük Kazısı", *11. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1990, s. 307, res. 8/3; S. Özkan, "Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXII, Sayı 1, 2007, s. 96.

²⁷ J. C. L. Gibson, *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions 3. Phoenician Inscriptions*, Oxford, 1982, 30 vd; 41 vd.

²⁸ H. Çambel, -A. Özyar, *Karatepe-Aslantaş : Azatiwataya : die bildwerke*, Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2003.; Tafel, s. 218-219-220.

²⁹ Karatepe Ortostatları'nda Anadolu'ya dışarıdan gelme birçok konu ve motifin varlığını ve bunların işleniş biçiminde iki farklı ekolün işçiliğini H. Çambel saptamıştır. Daha sonra E. Akurgal adı geçenleri "Aram stilineki ortostatlar" ve "Fenike stilineki kabartmalar" olarak incelemiştir. M. Darga, Geç Hitit Çağı'nda belli sanat merkezlerinde gözlenen üslupların birbirinden açıkça ayrıldığını ve böylece türlü yontu ekolleri ortaya çıktığını belirtir. Geç Hitit yontu yapıtlarını dört gruba ayıran M. Darga, bu gruplardan birini "Geç Hitit Sanatı IIIB/ Aramileşmiş-Fenikeleşmiş Geç Hitit Üslubu" şeklinde adlandırmıştır. Akurgal, E., *Spaethethische Bildkunst*, Ankara, 1949, s. 147; M. J. Mellink, "Karatepe. More Light on the Dark Ages.", *Bibliotheca Orientalis* 7, 1950, s. 144 ; M. Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul, 1992, s. 224; 340.

³⁰ E. Akurgal, *a.g.e.*, 1949, s. 147; Mellink, *a.g.e.*, 1950, s.143.

merkezlerinde ve Kıbrıs'ta cam üretimi yapıldığı ve bu üretilen mallarla birlikte ham halde ki cam malzemenin de ticaretinin yapıldığı, yazılı ve arkeolojik buluntularla desteklenmektedir.³¹ Mısır'da Tel el Amarna'da ele geçen yazışmalar, Tire ve komşu merkezlerden gönderilen cam malzemenin bahsetmektedir. Aynı şekilde Uluburun batığında ele geçen Öküzgözü biçimli cam külçeler³² ve cam boncuk dolu bir Fenike işi kavanoz³³ da Fenike cam üretimi ve ticaretinin boyutlarını göz önüne süren kanıtlardır.³⁴ İncelediğimiz eserin hamuruna benzer bir başka mavi renkli, lapislazuli taklidi Fenike mührü ise Kıbrıs'ta ele geçmiştir.³⁵ Diğer Fenike merkezlerinde de camdan yapılmış başka mühürler ele geçmiştir.³⁶

Söz konusu eserimizin bulunduğu Roma dönemi mezarıyla olan ilişkisi sadece mezarda yatan kişinin bu nesneyi içinde dinsel veya büyüleyici bir gücün saklı olduğu sanılan, taşıyanı, takanı veya sahip olanı zararlı etkilerden koruyup iyilik ve mutluluk getirdiğine inanılan amulet³⁷ olarak kullanmasından ileri gelmekte olmalıdır. Olasılıkla, sonraları yüzük mühür³⁸ olarak kullanılmış olan söz konusu obje; yukarıda da belirttiğimiz gibi, bulunduğu Roma dönemi mezarındaki kişi tarafından ikinci kez 'amulet' yani kolye sarkacı olarak kullanılmış olmalıdır. Tekrar bir mühür olarak burada yatan kişinin kimliği ile ilişkili bir araç olarak kullanılmış olması, çok zor bir ihtimaldir. Antik Roma'da kimi zaman tanrı resimleri ya da bir idol *amulet* olarak taşınabilmekteydi³⁹.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, mühür üzerindeki kanatlı güneş kursunun ikonografik özellikleri açısından Fenike özelliği yansıtması ve bir benzeri kanatlı güneş kursunun Kıbrıs'ta Larnaka Kenti yakınlarındaki bulunan bir skarabe üzerinde de tespit edilmiş olması; eserimizin Akdeniz uygarlıklarıyla olan ilgisini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Roma Dönemi'ne ait bir mezarda ele geçen söz konusu bu cam yüzük kaşı mührün elimizdeki bilgiler doğrultusunda, 1.bine ait olma olasılığının oldukça yüksek olduğunu; üzerindeki betimlemeler ve cam malzeme üzerine yapılmış olması ve benzeri mühürlerin Kıbrıs'ta ele geçmesi nedeniyle, Fenike tipolojisinde, Kıbrıs yapımı bir mühür olabileceğini düşünüyoruz.

³¹ G. Markoe, *Peoples of the Past. Phoenicians*, London, 2000, s. 156-157.

³² İ. Taş – M. Özbircikli, "A review on the tools used for logistics in MT in the Late Bronze Age: the case of the Uluburun Shipwreck", *Kubaba Arkeoloji-Sanat Tarihi- Tarih Dergisi* Yıl: 6 Sayı: 13, 2009, s. 42.

³³ J. C., Courtois, *Acts of the International Archaeological Symposium 'Cyprus between the Orient and the Occident'*, Nicosia, 1986, s. 88.

³⁴ J. C., Courtois, *a.g.e.*, s. 88.

³⁵ Bkz. Culican, W., "The Iconography of Some Phoenician Seals and Seal Impressions", *Australian Journal of Biblical Archaeology*, 1968, s. 80, Fig. 10.

³⁶ İsrail'in Akdeniz kıyısında Hayfa limanının yaklaşık 30 km güneyinde bulunan Tel Dor'da ele geçen iki cam mührü örnek gösterebiliriz. Bkz. E. Stern, "Two Phoenician Glass Seals from Tel Dor", *The Journal of the Ancient Near Eastern Society*, Volume 16-17, 1984/85, s. 213-216.

³⁷ Amulet (muska): İnsan, hayvan, bitki, nesne ve ürünlerinin uygun düşen bir yerine asıldıkları, bağlandıkları, dikildikleri ya da konuldukları zaman onları ölüm, salgın, yer sarsıntısı, su baskını, yıldırım, yangın, savaş, büyü, göz değmesi gibi daha birçok dokuncalardan koruduğuna ve onlara bolluk, varlıklı, iyi bir gelecek, aşılmaz bir güç sağladığına inanılan doğal ya da yapay nesnelere her biri; arkeoloji literatüründe "*amuletum*" ya da "*amulet*" olarak adlandırılmıştır. Bkz. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>

³⁸ Benzeri yüzük mühürler için bk. Reyes, *a.g.e.*, s. 109 (Fig. 241-247), 112 (Fig. 256-259), 123 (Fig. 297a); P. E. Newberry, *An Introduction to the Study of Egyptian Seals and Signet Rings*, London, 1908, s. 62 (Fig. 53-54); 92-93 (Fig. 106-109); İ. Özgen, – J. Öztürk, *Heritage Recovered the Lydian Treasure. Republic of Turkey Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums, İstanbul*, 1996., s. 142-146.

³⁹ Benzeri kullanımlar için bk. L. d'Alfonso, "A Hittite seal from Kavuşan Höyük", *Anatolian Studies* 60, 2010, s. 5; M. J. Mellink, *A Hittite Cemetery at Gordion*, Philadelphia, 1956, s. 42.

KAYNAKLAR

- d'Alfonso, L., "A Hittite seal from Kavuşan Höyük", *Anatolian Studies* 60, 2010, s.1-6.
- Akurgal, E., *Spaethethitische Bildkunst*, Ankara, 1949.
- Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1988.
- Akyay Meriçboyu, Yıldız, *Antikçağ'da Anadolu Takıları*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları:69, İstanbul, 2001.
- Anlağan, Ç. – Bakır, G., "Klazomenai Kurtarma Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 1980, s.87-90.
- Bakır, G., "Urla/Klazomenai Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları Raporu", *Kazı Sonuçları Toplantısı IV*, 1982, s. 63-68.
- Bakır, G., "Klazomenai Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı V*, 1983, s. 221-230.
- Bordreuil, S. P., *Catalogue des sceaux ouest-sémitiques inscrits de la Bibliothèque Nationale*, du Musée du Louvre et du Musée biblique de Bible et Terre Sainte, Paris, 1986.
- Caquot, A. –Szyner, M., *Ugaritic Religion*, Iconography of Religions (Eds. P.van Baaren, L.P. van den Bosch, L. Leertouwer, F. Leemhuis, H. Buning), Section XV: Mesopotamia and The Near East , Fascicle 8, Leiden, E.J. Brill, 1980.
- Charles, R. P., "Les Scarabées Égyptiens et Égyptisants de Pyrga, District de Larnaca (Chypre)", *Annales du Service des Antiquités de L'Égypte* 58, 1964, s. 3-36.
- Cook, R. M. – Bayburtluoğlu, C., "Çandarlı (Pitane) da Bulunan Boyalı Lahitler", *Anatolia* 10, 1966, s. 179-192.
- Cornelius, I., *The Iconography of the Canaanite Gods Reshef and Ba'al. Late Bronze and Iron Age I periods (C 1500-1000 BCE)* (Orbis biblicus et orientalis 140), Vandenhoeck&Ruprecht Göttingen, 1994.
- Courtois, J. C., *Acts of the International Archaeological Symposium 'Cyprus between the Orient and the Occident'*, Nicosia, 1986.
- Culican, W., "The Iconography of Some Phoenician Seals and Seal Impressions", *Australian Journal of Biblical Archaeology*, 1968, s. 50-103.
- Çambel, H. –Özyar, A., *Karatepe-Aslantaş : Azatiwataya : die bildwerke* , Mainz am Rhein : Philipp von Zabern, 2003.
- Darga, M., *Hitit Sanatı*, İstanbul, 1992.
- Evren, A., *Tire ve Çevresinde Bulunan Pişmiş Toprak Lahitler/ Terracotta Sarcophagi from Tire and its Environs*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1985.
- Gibson, J. C. L., *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions 3. Phoenician Inscriptions*, Oxford, 1982.
- Harden, D., *The Phoenicians*, London, 1962.

- Koch, G., *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, İstanbul, 2001, s. 13-19.
- Lehmann, G., "North Syria and Cilicia, c.1200-330 BCE", *Beyond the Homeland: Markers in Phoenician Chronology* (Edit. by C. Sagona), Ancient Near Eastern Studies Supplement 28, Leuven Paris-Dudley, 2008.
- Markoe, G., *Peoples of the Past. Phoenicians*, London, 2000.
- Mellink, M. J., *A Hittite Cemetery at Gordion*, Philadelphia, 1956.
- Mellink, M. J., "Karatepe. More Light on the Dark Ages.", *Bibliotheca Orientalis* 7, s. 141-145.
- Newberry, P. E., *An Introduction to the Study of Egyptian Seals and Signet Rings*, London, 1908.
- Özet, Aynur, "Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesindeki Cam Örnekleri İle Antik Çağda Cam Yapımı", *Belleten C. LI*, S. 200, Ankara, 1988, s. 587-609.
- Özgen, İ – Öztürk, J., *Heritage Recovered the Lydian Treasure*. Republic of Turkey Ministry of Culture, General Directorate of Monuments and Museums, İstanbul, 1996.
- Özkan, S., "Ülkemizde Bulunmuş Eski Mısır Eserlerine Göre Anadolu-Mısır İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXII, Sayı 1, 2007, 77-116.
- Pamir, H., "Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da Kentleşme Süreci", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt: 6, Sayı: 12, 2009, s. 258-288,.
- Reyes, A.T., *The Stamp-Seals of Ancient Cyprus*, Oxford University School of Archaeology, Monograph 52, 2001.
- Sherratt, S., "Vitreous Materials in the Bronze and Early Iron Ages: Some Questions of Values", C. M. Jackson and E. C. Wager (ed.), *Vitreous Materials in the Late Bronze Age Aegean*, Oxford, 2008, s. 209-232.
- Summers, G., "1988 Tille Höyük Kazısı", *11. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1990, s. 305-316.
- Stern, E., "Two Phoenician Glass Seals from Tel Dor", *The Journal of the Ancient Near Eastern Society*, Volume 16-17, 1984/85, s. 213-216.
- Taş, İ. – Özbirecikli, M., "A review on the tools used for logistics in MT in the Late Bronze Age: the case of the Uluburun Shipwreck", *Kubaba Arkeoloji-Sanat Tarihi- Tarih Dergisi* Yıl: 6 Sayı: 13, 2009, s. 37-52.
- Türktüzün, M., "Kütahya İli Aslanapa İlçesi Karadığın Köyü Akalan Tümülüsü Kurtarma Kazısı 1997", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 9, 1999, s. 125-140.
- Yalçın, Ü – Pulak, C. – Slotta, R., *Das Schiff von Uluburun – Welthandel vor 3000 Jahren. Uluburun Gemisi : 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*, Bochum, 2006.
- Yurtseven, F., "Tarsus Köylü Garajı Mezarı Buluntuları", *Anadolu/Anatolia* 31, 2006.

Resim 1: Eserimizin ele geçtiği pişmiş toprak torpido lahitin cepheden görünümü.

Resim 2: Cam yüzük mührün negatif ön yüz görünüşü.

Resim 3: Cam yüzük mührün negatif arka yüz görünüşü.

Resim 4: Cam yüzük mührün pozitif kalıp görünüşü.

Çizim 1: Cam yüzük mührün çizimi.

Çizim 2: Cam yüzük mührün kesit çizimi.